

FATİH DEVRİ TEZHLİLERİ

Prof.Dr.Ayla ERSOY

1949 yılında Yozgat'ta doğdu. 1965 yılında Salihli Lisesi'nden mezun oldu. 1971 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümünü bitirdi. 1972-1975 yılları arasında İstanbul Özel Marmara Koleji'nde Sanat Tarihi öğretmenliği yaptı. 1978-1980 yıllarında İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü'nde çalıştı. 1980-1982 yıllarında İstanbul Atatürk Yüksek Öğretmen Okulunda çalıştı. 1982 yılında Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Resim-İş Eğitimi Bölümünde öğretim görevlisi oldu. 1985 yılında "İstanbul'daki Sekiz Destekli Camilerimizin Gelişimi" konulu teziyle Doktora ünvanı aldı. 1986 yılında M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi, Resim-İş Eğitimi bölümünde Sanat Tarihi bilim dalında Yardımcı Doçentliğe atandı. 1992 yılında M.Ü. Atatürk eğitim Fakültesi, Resim-İş Eğitimi Bölüm Başkanı Yardımcılığına atandı. 1993 yılında Sanat Tarihi bilim dalında Doçent oldu. 1982-2000 yılları arasında çeşitli sanat dergilerinde makale, eleştiri, söyleşi türünde günümüz Türk sanatı üzerine yazılar yayımladı. Bir çok sanatçı ve sergi kataloglarına sanatçıların üslubu, yapıları ve sergilerle ilgili yazılar yazdı. 1998 yılında Cumhuriyetimizin 75. yılı kutlama programları içinde "Ardahan'dan Edirne'ye Kültür ve Sanat Etkinliği" projesini arkadaşları ile birlikte gerçekleştirdi. 1999 yılında Who's Who in Turkey (Günümüz Türkiye'sinde kim kimdir) büyük biyografi Ansiklopedisi'nde yer aldı 2000 yılında Profesör oldu. 2001 yılında Resim-İş Eğitimi Anabilim dalı başkanı seçildi. 2002 yılında M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı bilim dalı başkanlığına atandı.

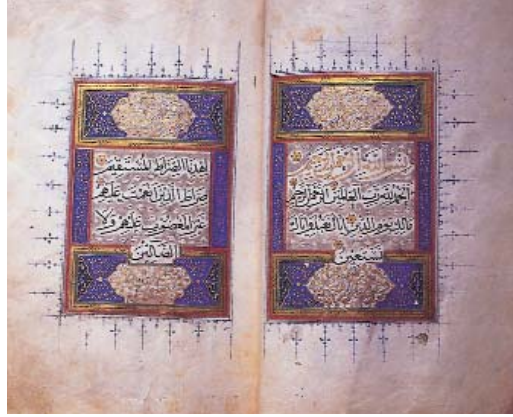
Türk kitapçılık sanatlarının çok eskilere dayanan köklü bir geçmişi vardır. Türk kültür ve uygarlık tarihinde bilim ve sanata ait zengin koleksiyonlarımız toplum olarak kitaba gösterdiğimiz saygının işaretidir. Konuları ve süslemeleri bakımından çeşitlilik gösteren bu el yazma kitaplar okuma zevki ve isteği uyandırmaması bakımından da çok güçlü etki yapan bir kültür hizmetidir. Kitaba karşı gösterilen bu derin sevgi ve saygı yerde bulunan bir kağıt parçasının kaldırılmasında, özellikle dini kitapların ayak seviyesinden yukarıda bir yere konmasında da görülür. Yazı ve kitaba verilen bu önem onun en güzel hatlarla yazılmasına ve süslenmesine sebep olmuş, bu durum da giderek kitap süsleme işini bir güzel sanat haline getirmiştir.

Eski kitap sanatlarımızın başında gelen, okuma zevki ve hevesi uyandıran hüsn-i hat, tezhip, ciltcilik ve bunları tamamlayan diğer çalışmalarla kitap sanatı kendine özgü değerlere sahip olan bir gelişme göstermiştir.

Elyazma kitaplara, hüsn-i hat murakkalara ve padişah tuğralarına altın yaldız ve boya ile yapılan süslemeye "Tezhip" bu işleri yapanlara "Müzehhip" tezhiple bezenmiş eserlere de "Müzehhep" denir. Tezhip Arapça "Zehp" sözcüğünden gelmekte, altınlamak anlamı taşımaktadır. Tezhip yalnız altın yaldızla yapılan işleri kapsamaz boya ile yapılan ince kitap tezyinatını da içine alır. (1)

Minyatür sanatında olduğu gibi tezhip sanatında da ilk örneklerin Orta Asya'daki Türkler tarafından yapıldığı ancak bu eserlerin çoğunlukla Batılılar tarafından Çin'e mal edildiği bilinmektedir. Tezhip Selçuklu Türklerinde de güzel örnekler vermiş, onlardan Osmanlılara geçmiş XV. ve XVI. yüzyıllarda en yüksek düzeye ulaşmıştır. Bunun sebeplerini XV. yüzyılda siyasi istikrarın sağlanmasından sonra ülkenin iktisadi durumuna paralel olarak gelişen kültür ve sanat etkinliklerindeki canlılıkta aramak gerekir.

Selçuklu İmparatorluğu zamanından beri her hükümdarın sarayında bir Nakışhane bulunmaktadır. Bu gelenek Osmanlı İmparatorluğu zamanında da sürmüş, ilk başkentlerden birisi olan Bursa'daki Nakışhane daha sonra Edirne'ye taşınmış, 1453 yılında Fatih'in İstanbul'u almasından sonra da yeni sarayda hattatlar, nakkaşlar ve öğrencileri Fatih'in 1451-1481 yılları arasındaki saltanat yıllarında pek çok güzel eserler yapmışlardır. (2) Yazı, tezhip, cild, minyatür, çini, ağaç, taş süslemeleri, kılınç,

Resim 1; Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü 10 numarada kayıtlı Kur'an-ı Kerim. (Mesud b. Maksud Faltani tarafından 866 H/1462 M tarihinde Nesih yazı ile Fatih için istinsah edilmiştir. Fatih'in tuğralı mührü vardır.)

miğfer ve silah tezyinatı yapan ve boyayan nakkaşlar bir baş sanatçıya bağlı olarak çeşitlendirdikleri eserlerle bir devir üslubu yaratmışlardır.

Fatih Sultan Mehmet için istinsah edilmiş olan bazı kitapların tezhipleri XV. Yüzyılda müzehhipliğin gelişmeye başladığının en güzel işaretidir. XV. Yüzyıl müzehhiplerinden Şehabüddin Kudsi'nin ismini, yaptığı tezhiplerin kenarına yazdığı adından öğreniyoruz. (3) Fatih devrinde Nakışhanenin başında Baba Nakkaş Oluş olarak bilinen Özbek asıllı bir sanatçı vardır. Fatih'in özel kütüphanesi için her konuda yazılmış kitaplar müzehhiplere nakışlarla donatılmıştır. Fatih'in yakınları arasına katılan ve padişahın güzel sanatlara olan ilgisinden, olgun düşünce ve fikirlerinden yararlanan Baba Nakkaş Fatih'in diğer sanatçılarla yaptığı toplantılara da başkanlık etmiş, çok yetenekli bir sanatçıdır. Nakkaşbaşı olduğu sıralarda atölyesinde yüzden fazla sanatçı ve öğrenci ile birlikte çalışmakta, aynı zamanda onlara hocalık da etmektedir. Çiniden demire, cildten tezhipe kadar bütün tezyinat çeşitlerini bir elden ve bir temel esas üzerine oturttukları yönlendirmiş büyük bir üstadıdır.

Sarayındaki kütüphaneye gerçekten büyük itina gösteren Fatih henüz 14 yaşında şehzade iken babası Sultan II. Murad'ın tahtından feragat etmesi üzerine hükümdar olmuş, bu ilk saltanatı sırasında ortaya çıkan bazı siyasal karışıklık nedeniyle

1-Ernst Diez, Çev: O. Aslanapa, **Türk Sanatı**, İstanbul, 2955, s.24

2-Süheyl Ünver, **Fatih Devri Saray Nakışhanesi ve Baba Nakkaş Çalışmaları**, İstanbul, 1958, s.1

3-İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara, 1975, Cilt III. ,s.622

Resim 2; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 3510 numaralı el-yazma. (Abdüsselam b. Ali b. Hasan el Ebrakuhi'nin Nihayetü'l mes'ul fi Dirayeti'r Rasu'l adlı tarih kitabı.905 H/1599M tarihinde istinsah edilmiştir. II.Bayezid dönemine aittir.)

Resim 3; Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Bölümü 617 numaralı elyazma. (El Hafız ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el Buhari'nin Sahih-ül Buhari adlı kitabı. Hattat Mehmet el katibi-i Şirazi tarafından Süliis ile Arapça olarak 842H /1438M tarihinde istinsah edilmiştir.)

Resim 4; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 2275 numaralı elyazma. (Şerhü'l Esmâ'î'l hüsnâ adını taşıyan bu kitap Nesih ve Yakut hatî ile yazılmış, yazarı ve istinsah tarihi bilinmiyor.)

Resim 5; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 1692 numaralı elyazma. (Konavi, Sadreddin Muhammed b. İshak'ın Tabsiratü'l Mübtedî ve Tezkiratü'l Müntehî Akaid adlı bu kitabı Fatih adına Reyhani ile yazılmıştır.)

4-Süheyl Ünver, İlim ve sanat Tarihimizde Fatih Sultan Mehmet, İstanbul,1953,s.7

5-A. Adnan Adıvar, "Fatih Sultan Mehmet ve İlim", Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul, 1943, s.22

6-İsmet Binark, Eski Kitapçılık Sanatlarımız, Ankara, 1975, s.32

Resim 6; Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa bölümü 1066 numaralı elyazma, Raziyyül Estarabadi, Fahrreddin Muhammed b. Hasan'ın Şerhü'l Kafîye adını taşıyan dil konusundaki kitabıdır. Bu kitap Amasya'da 875H/ 1470-1471 M tarihinde istinsah edilmiştir.

babasını tahta dönmeye davet ederek Manisa valiliğine çekilmiştir. Şehzadeliğe dönüşü ile kendini bilime vermiş, etrafını saran çok değerli hocalardan aldığı feyz ile ileri görüşlü, müsbet bilimlere değer veren bir kişilik kazanmıştır. Bu dönem onun gelecekteki hükümdarlık yıllarında bilim ve sanata vereceği değer ve koruyuculuğun ön hazırlık dönemi olmuştur. Manisa valiliğinde kitaplar onun en yakın arkadaşlarıdır. Bu kitaba olan tutkusu onu bütün ömrü boyunca bırakmamıştır. Fatih'in dedesi Çelebi Sultan Mehmed ve babası Sultan II. Murad da kitap ve kütüphaneye meraklıydılar. Fatih soydan gelen bu merak ve ilgiyle kitaplara ve kütüphaneye çok değer vermiş ve daha o yıllarda kütüphanesini oluşturmaya başlamıştır. İkinci kez tahta geçtiğinde de babasının kitaplarıyla ve saray nakışhanesinde istinsah ettirdiği kitaplarla kütüphanesini zenginleştirmiştir. Böylece nadide eserler de çoğalmıştır. 1451 de tahta geçen Fatih Manisa sarayındaki kütüphanesini önce Edirne sarayı'na daha sonra da İstanbul'a taşıtarak eski ve yeni saraylarda birer özel kütüphane kurdu muştur. Ayrıca kendi adına yaptırdığı Fatih külliyesi içindeki medresede ve değişik semtlerde 14 kütüphane daha oluşturmuştur..⁽⁴⁾

Fatih'in özel kütüphanesi için istinsah ettirdiği özel kitaplardan birisi Floransalı Francesca Berlinghieri'nin Batlamyus Coğrafyasının İtalyanca Terza Rima usulüyle manzum tercümesidir. 1480 senesinde kitabın ikinci sayfasında Fatih'e ithaf edilmiş ama 3 Mayıs 1481 de ölümünden sonra II Bayezid adına değiştirilmiştir. ⁽⁵⁾

Fatih devri tezhiplerinin Türk kitapçılık tarihinde özel bir yeri vardır. Bu devrin kitap tezhipleri zahriyelerde, temellük kitabe

ve başlık, hatime, yazılı metinlerin aralarında görülmektedir.⁽⁶⁾ Güzel sanatların her türünü seven ve koruyan, gelişmelerine yardımcı olan Fatih devrinde diğer bilim ve sanat dallarında olduğu gibi tezhip sanatında da gelişme olması kaçınılmaz bir durumdur. Selçuklu tezhiplerinden esinlenerek geliştirilen ve daha çok Türk zevkine uygun son derece ince ve zarif çizgilerle oluşturularak tezhip sanatında yeni bir sayfa açılmıştır.

Osmanlı döneminden kalan en eski tezhip örneklerini kesin olarak belirlemek çok güçtür. Topkapı sarayı kütüphanesinde Revan 1726 numarada kayıtlı olan bir musiki kitabı en erken Osmanlı eseri olarak gösterilmektedir II.Murad devrine ait olan bu eser zengin tezhip süslemesiyle Fatih devri tezhibine öncülük etmiştir. Fatih devri kitaplarının çoğu küçük boyutlu kitaplardır. Zahriyeler pek çok kitapta çift sayfa halinde, sayfaların tamamını kaplar. Kitapların boyutlarına uygun olarak dikdörtgen, beyzi veya yuvarlak kompozisyonlar uygulanmıştır. Çok değişik örnekleri olan bu kompozisyonları birkaç grupta toplayabiliriz. Beyzi uçları tığlarla bitenler, yuvarlak madalyonlar, dilimli şemseler, mekik şeklinde kompozisyonlar, kare içine çizilen madalyon ve yıldızlı kompozisyonlar.

İlk sayfalardaki zahriyelerde sultan'ın adı, ikinci sayfalarda yazarın ve kitabın adı bulunmaktadır. Birbirine benzemeyen çok çeşitli zengin bezemeli zahriyeler gibi temellük kitabeleri de çeşitlidir. Bu kitabelerden Fatih'in özel kütüphanesine ait olan kitaplarda padişahın halifeliği için yazılmış dualarda yer alır. Kitaplardaki başlıklar ise sayfa genişliğinde dikdörtgen şeklindedir. Çok seyrek olarak mihrabiye başlık görülürse de genel şema dikdörtgendir. Bu dikdörtgenler içine lacivert zemin üzerine beyaz kıvrık dal ve rumiler üzerine Besmele yazılmaktadır. Başlıklarda tığ pek kullanılmamıştır.

Bu dönem tezhiplerinde en çok kullanılan motif Selçukluların da çok kullandıkları rumi

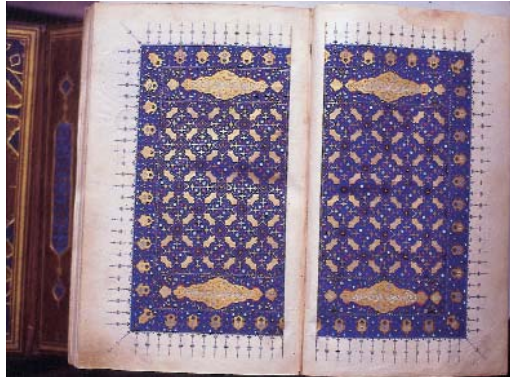

ve kıvrık dallardır. Bunun yanısıra yine Selçuklu geleneğinin devamı olan münhaniler de vardır. Türklerin bitkisel motiflere olan ilgisi bu dönemde yoğunluk kazanmaya başlamış olup çok küçük stilize çiçek motifleri kullanılmıştır. Seberk, pençberk, asma yaprakları, yıldız çiçekleri, nilüferler, hatayiler çok zengin renklerle ince titiz bir işçilikle oya gibi işlenmiştir.

Bordürlerde kullanılan süsleme örneklerine baktığımızda en çok altın zeminli zencerek bordüre yer verildiğini görüyoruz Bunun yanında bazen beş veya altı bordürün yan yana gelerek her birinde değişik renkler ve motiflerin kullanılmasıyla çok değişik görünümler kazandıklarını görmekteyiz. Diğer dönemlerde pek rastlamadığımız meandr motifli bordür bu dönem için özgün olarak nitelenebilir. Ayrıca hafif uçuk renklerle karelenmiş zeminler üzerine yazıların altın yaldızla yazıldığı da görülmektedir⁽⁷⁾.

Kullanılan renklere gelince başta altın yıldız ve açık maviden laciverte kadar mavinin en güzel ve en parlak tonları, kiremit kırmızısı, pembe, açık ve koyu yeşil, beyaz, kahverengi ve az miktarda siyah kullanılmaktadır. Yeşil daha çok bordürlerde ve bazı rumi motiflerde uygulanmıştır. Beyazla lacivert zemin üzerine Kufi yazılar yazılmış olduğu gibi, ince bordürlerde bazen de motiflerin etrafına çekilen tahrirlerde de kullanılmaktadır. Zeminler çoğunlukla lacivert olup üzerine kırmızı veya beyazla çok küçük noktacıklar yapıldıktan sonra

bunların üstüne desenler yerleştirilmiştir. Motiflerin iç dolgularında, bazı tahrirlerde ve bordür zeminlerinde az miktarda siyah renge de rastlanmaktadır. Çiçek motifleri ise adeta doğaya özenircesine kırmızı, pembe ve mavi ile çeşitlilik kazanmaktadır. Bu dönem süslemelerinde lacivert üzerine altın desenler ve altın üzerine lacivert desenler uygulanmakta, çok az da olsa bazı örneklerde zerenderzen bezemeye de rastlanmaktadır.

Kitapların kağıtları açık krem ve beyaz renkte parlak bir cins kağıttır. Sayfa kenarları altınla cetvelenmiştir. Aşırılığa kaçmadan yapılan bu zarif ve ince tezhip süsleme ile yazı bütünleşmiş ve dengelenmiştir. Sayfa başlıklarına doğru uzanan tiğlarda kullanılan motifler çok basit, sade ve geometriktir. İnce çizgilerin uçlarına kare veya üçgen şekiller yerleştirilmiştir. Bir noktadan açılan iki küçük eğri ortasında küçücük üçgenler, birbirine paralel iki küçük yatay çizgi, kalınlaştırılmış noktalar, içi dolu küçük üçgenlerden oluşan çiçek motifleri son derece ustalıkla yapılmış tiğ çeşitlerini oluşturmaktadır.

Resim 7; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü 21531 numaralı elyazma. (İbni Sina, Ebu Ali Hüseyin b. Abdullah b. Sina'nın Danişname adını taşıyan mantık kitabıdır. Fatih adına 1464-1465 M tarihinde istinsah edilmiştir.)

Resim 8; Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa bölümü 257 numaralı elyazma. (Buhari, Muhammed b. İsmail adlı yazarın Camii's sahih adlı Arapça kitabıdır. Nesih ile istinsah edilmiştir.)

7-Ayla Ersoy, **Türk Tezhip Sanatı**, İstanbul, 1988, s. 52

Resim 9; Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih bölümü 4171 numaralı elyazma. (Kazvininin Acaibül Mahlukat Garaiübü Mevcudat adlı farsça eseri, talik ile istinsah edilmiştir.)

Resim 10; Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye bölümü 17 numaralı elyazma. (Şeyh hamdullah tarafından yazılmış, Süliüs ve Nesih birlikte kullanılmıştır.)